

Radovi, vol. 14 (1) str. 375—387, Zagreb 1981.

Pregledni rad

KNJIŽEVNOST GRADIŠĆANSKIH HRVATA I NJEZINE PANONSKO VEZE

Franz Probst

Nauka o književnosti postupala je s književnošću današnjega Gradišća (Burgenland) sve do našega vremena kao s regionalnom književnošću i nije se gotovo nikako obazirala na više ili manje prikrivo »građenje mostova«, tj. na njezinu povezanost s drugim književnostima. Smatrala ju je »književnošću jedne manjine« kad se — kao u »Povijesti njemačke književnosti u Ugarskoj« Bele pl. Pukanskyja — radilo o tome da joj se kraj njemačke književnosti erdeljskih Sasa, spiških ili gornjougarskih planinskih gradova osigura mjesto u cjelokupnoj mađarskoj književnosti, a njezinu je posebnu funkciju — da bude naime instrument nacionalne borbe i nacionalnoga samoodržanja — samo tako naglašavala što je čisto estetsko vrednovanje i pjesnički vrhunska dostignuća stavljala u opreku sa čitavom širinom književnoga stvaranja i književnih svjedočanstava počev od propovijedi do kalendara, od knjige moralno-poučnoga sadržaja i molitvenika do udžbenika, do anonimnog pravnog spomenika i do novina.

Ta nauka o književnosti shvaćala je književnost ovoga prostora duhovno i formalno prije svega kao »književnost unutarnje emigracije u seosku stiješnjenost« i gurala je u stranu kao načelno »zavičajno pjesništvo«. Tom je metodom zacijelo mogla razjasniti niz pojava u toj književnosti, ali nije mogla svladati njezinu pokrajinsku odvojenost. Nije dala odgovor na fenomen da su u razmjerno tako malim općinama kao Güssing, Kerestur (Deutschkreuz) ili Mattersburg u razmjerno kratko vrijeme predstavnici različitih narodnosti i jezičnih grupa, često jedni kraj drugih i zajedno, dali obilježje toj književnosti.

U Güssingu je primjerice obitelj Beythe bila jedan od osnivača »protestantskoga hungarizma« pored isusovca Franza Fáludija koji je latinitet 17. stoljeća doveo do mađarsko-katoličkoga baroka, a Jeremija Šoštarić i Lovre Bogović zastupaju gradišćanskohrvatsku književnost protiv njemačkog

* Tekst koji ovdje objelodanjujemo nastao je kao predavanje koje je autor održao u Odjelu za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti u Zagrebu u okviru suradnje Odjela i Arhiva Gradišća u Željeznom (Eisenstadt) u Austriji. U njemu je autor iznio svoj stav o okvirima u kojima se razvijala književnost gradišćanskih Hrvata.

propovjednika franjevca Marijana Stummera, te protiv Hamerlingova epigona i preteče berlinskoga feljtonizma Ernsta Wechslera.

A takva bi se ista pojava mogla i uvjerljivo dokazati i za Željezno (Eisenstadt) i Frauenkirchen, Mattersburg i Kerestur. No to se »građenje mostova« nije ograničavalo samo na književnost; ono je bilo karakteristično i za povijest glazbe počev od srednjega vijeka preko historijske pjesme do doba reformacije, preko muzičkoga baroka Paula Eszterházyja pa sve do glazbenih centara 18. stoljeća i do velikih posrednika Michaela Brand-Mosonyija i Franza Liszta.

A naposljetku potvrđuje to i kazališna znanost koja je mogla dokazati da su u gradišćansko-donjoaustrijskom pograničnom prostoru od Bratislave, Giece (Kittsee), Hamburga, Željeznoga, Kerestura, Lakimpuha pa sve do Rechnitza i Güssinga plemići bili ujed.njeni u njegovanju glazbe i kazališta. Ali dokazala je i to da su tim prostorom stoljećima prolazili njemački i mađarski komedijaši, taj gotovo evropski model koji je sjedinio talijanske, njemačke, francuske, a na kraju također i mađarske utjecaje, i koji je u svojoj mnogojezičnosti možda posljednji put prije prekasnoga pokušaja operete dao naslutiti sveopće svjetsko kazalište u kome se muzički teatar nalazio kraj govornoga, njemačka opera kraj talijanske, gdje je latinska drama živjela kraj njemačke, francuske i mađarske drame.

Bio je to i jest fenomen susreta koji to konfrontiranje pretvara u koegzistenciju i suradnju. Onaj fenomen susreta što ga već nalazimo u slici gradišćanskoga pejzaža, fenomen koji je naizmjeničnim naseljavanjem, ratovima i ponovnim naseljavanjem dao pečat političkoj povijesti ovoga prostora i koji je, prelazeći preko mnogostrukosti prividnoga protuslovlja njegova razvoja, oblikovao i njegov kulturni pejzaž.

Osjetio je to i njemački etnolog Wilhelm Heinrich Riehl kad je, idući tragom Josepha Haydna, ovu pograničnu zemlju nazvao »sumeđom narodā kojoj svoj pečat daju tri naroda što se naročito ističu svojim narodnim pjesmama, naime Nijemci, Mađžari i Slaveni«, i koji je iz tog sraza narodā političkoj granici na Lajti (Leitha) suprotstavio svoju »glazbenu lajtansku granicu«.

Kao tipičnu pograničnu zemlju »gdje se susreću Mađžarska, Slovačka, Jugoslavija i Austrija«, u kojoj »azijska sjeta stoji u oštroj suprotnosti prema veličini i ljupkosti austrijskoga pejzaža«, koju kao da »oštro presijeca granica između Istoka i Zapada«, ali u kojoj su nekada »mađžarski zemljoposjednici, austrijski seljaci, slovački žeteoci, hrvatski zanatlije, židovski trgovci te najzad Cigani i ostac. onoga neodređenoga plemena Kumana« živjeli mirno jedni kraj drugih, opisao je to Gradišće austrijski književnik Franz Werfel u svom posmrtno objelodanjenom romanu »Cella«. A Josef Reichl koji je slutio austrijsku pokrajinu Burgenland i bio prvi njezin pjesnik, našao je u svojoj pripovijetki »Das Kroatenhänsel« (Mali Hrvat Ivica) usporedbu što nas osvaja svojom jednostavnošću: »U selima domaćeg mi Gradišća nije rijetkost da često u jednoj kući zajedno stanuju Nijemci, Hrvati, Mađžari, a i Slovenci. Četiri nacije u jednoj kući . . . , a svi žive pod jednim te istim krovom tako miroljubivo kao što zvijezde kruže nebom, kao da su svi jedna dobro odgojena obitelj. Nema među nj.m.a ni svađe, ni kavge . . . A bilo bi za

kulturu vrlo vrijedno kad bi se cio svijet tako slagao kao ti jednostavni ljudi.«

Ta koegzistencija, na koju upozorava Josef Reichl, dala je svoj pečat kulturi ovog pograničnoga kraja. Jer u davanju i uzimanju, u koegzistiranju različitih jezičnih grupa i vjera, u duhovnom premošćivanju njihovih jezičnih granica, u integraciji tokom svih tih stoljeća borbi i podnošenja mnogih ratova, ukratko, u panonskom nasljeđu tog kulturnog prostora, u kome se susreću njemačko-slavenski, ugro-finski i romanski elementi u nadetničkom ispreplitanju, uvijek je živjelo, a u mnogo čemu živi još i danas nešto od one evropske bitnosti »austrijanstva« i od one zadaće zbog koje je stara Monarhija politički pretrpjela brodolom.

Poslije ovog dugog uvoda vjerojatno će izgledati da sam promašio temu, no mi se već nalazimo usred nje, jer upravo to što je u ovom odstupanju od teme rečeno o činionicima koji daju pečat cjelokupnoj gradišćanskoj književnosti, vrijedi umnogome i za jedan od dijelova književnosti — za književnost gradišćanskih Hrvata.

I ta je književnost od naseljavanja Hrvata u 16. stoljeću bila književnost jedne manjine, i do priključenja Gradišća Austriji čak književnost jedne manjine u dvostrukom smislu te riječi. Jer ona se razvijala daleko od svog matičnog naroda, a na naseobenom području jedne druge manjine, name njemačke; bila je dakle po svojoj funkciji i govornom izražaju tokom svih tih stoljeća na razmeđi utjecaja stare domovine i novog životnog prostora. Bila je sredstvo integracije, te instrument nalaženja same sebe i nacionalnoga samoodržanja, morala je dakle umnogome i prilično dugo ispunjavati istu zadaću kao i njemačka književnost te regije. Bila je to književnost kojoj je pečat davalo selo, koja je prije svega služila potrebama vjerskoga i seljačkoga života. No isto tako pečat su joj dali regionalizacija svjetske književnosti time što ju je primilo čakavsko-štokavsko narječje, kao i provale iz izolacije tog regionalnog jezika, te bijeg u duhovni svijet i u idio-me bliže i daljnje okoline. Bila je to književnost koja je svoj književni jezik morala tek tražiti i tek stvarati pravila toga jezika, i u tom je traganju, što je trajalo stoljećima, prolazila kroz jezike panonskoga prostora.

Svi su ti činioци oblikovali književnost gradišćanskih Hrvata od njezinih početaka — od narodnih i junačkih pjesama, donesenih iz stare domovine, i od prvih tragova sakralnoga pjesništva kako ga je zapisao iz Jastrebarskog doseljeni župnik Juraj Vuković u tzv. Klimpuškom misalu — pa sve do Mate Miloradića; ti činioци daju i njezinoj regionalnoj, štoviše lokalnoj orijentaciji panonsku funkciju.

»Kroz suprotnosti prema samostalnosti«, nazvao je Nikola Benčić jednom te prodore u ono što je panonsko, kako se to očituje u djelu Jože Radakovića, Hrvata rodnom iz Güttenbacha, koji je pod imenom Vas Gereben bio jedan od najpoznatijih mađarskih pisaca romana u 19. stoljeću, ili u lingvističkom radu Vorištanca Franza Maschitza, i kod istraživača sanskrtu nazvanoga Filip Vezdin, rodnom iz nekada hrvatskoga sela Cimofa (Hof).

»Kroz suprotnosti prema samostalnosti« bila su za njega i latinska djela Hrvata dra Jura Juranića, pa djela isusovaca Michaela Milkovitza, Miha Horvatha, Franje Kunića, Mihovila Kipsicha, ili učenoga pravnikar Siegmunda

Lakića, koji su univerzalni evropski latinitet unijeli u književnost gradišćanskih Hrvata. Možda su bila i to, no još više od toga značila su ta djela opredjeljenje za onu panonsku baštinu što je još dugo, sve do duboko u 19. stoljeće živjela u novom naseobenom prostoru njihovih otaca i dala svoj pečat i književnosti na njemačkom jeziku, a i mađarskoj nacionalnoj književnosti što se radala.

»Kroz suprotnosti prema samostalnosti« nazvao je Nikola Benčić u svojoj raspravi »Stvaranje i gajenje kulture gradišćanskih Hrvata« također i nastojanja Hrvata Antuna Herića, Pavara Lévyaya, Petra Jandrševića ili Jure Kovačića da se povežu s književnošću na mađarskom i s onom na njemačkom jeziku. Možda su bila i to, no prije svega odrazuju i ona panonske veze gradišćansko-hrvatske književnosti i njezinu ukliještenost u evropsku duhovnost.

One panonske veze što su utjecale i na posredovanje nepravom zaboravljenoga njižtranskoga biskupa Franza Xavera Fuchsa, porijeklom iz gradišćanskoga Pandorfa, koji je bio mecena slovačke književnosti, a time i jedan od njezinih osnivača.

Njemu i njegovoj materijalnoj potpori treba prije svega zahvaliti što je Anton Bernvlak, jedan od suosnivača slovačke pismenosti i autor prve slovačke gramatike, godine 1804. — dakle gotovo jedno stoljeće prije »Kršćansko-katoličkoga jačkara« (1909), crkvene pjesmarice Mihe Nakovića — mogao izdati svoju »Slovačko-katoličku pjesmaricu« i jednu vjeronaučnu knjigu za škole te time popularizirati mladu jezičnu reformu. Georg Palković, jedan od prvih velikih slovačkih pjesnika, to je pionirsko djelo cijenio i odao mu svoje priznanje riječima: »Apostolskim djelovanjem biskupa Fuchsa koji nije bio rodom Slovak, ali je Slovake jako volio, Slovaci su dobili mnogo, štoviše, moglo bi se reći — sve. Jer zahvaljujući njegovoj pomoći, slovačke su knjige mogle doći u ruke desetina tisuća Slovaka i tako su čitava pokoljenja postala svjesna svog materinjeg jezika.«

Franz Xaver Fuchs tim je posredovanjem ispunio panonsku funkciju onoga prostora iz koja je potjecao. I zato su on, i mnogi drugi, iako su utekli iz maloga svijeta hrvatskoga jezika i tako krenuli obrnutim pravcem nego Mate Miloradić, velikan hrvatske književnosti Gradišća, koga je njegov put iz svjetske kulture, kojoj je pripadao po svojim filozofskim i matematičkim djelima, doveo — kako piše Nikola Benčić — do »skromnosti i ljepote jednostavne hrvatske riječi«, značajni predstavnici književnosti gradišćanskih Hrvata, a njihova su djela ostala dio jedne pismenosti koja je doduše nastala u seoskoj sputanosti, ali je bila odraz širokih duhovnih razvoja.

Jer te su panonske veze od samoga početka bitno utjecale i na velika samostalna dostignuća te književnosti. One su dale pečat pionirskom nacionalnom djelu evangeličkoga propovjednika Grgura Mekinića što ga je ostvario svojim dvjema hrvatskim pjesmaricama, objelodanjenima 1609. i 1611. u Keresturu. Te su veze znatno utjecale na hrvatski barok kojega su predstavnici i osnivači bili franjevci Jeremija Šoštarić, Bogomir (Godofrid) Palković, Lovre Bogović i Simeon Kniefac, no prije svega redovnik prosjačkoga reda servita Eberhard Kragel kao nasljednik palatina Paula Eszterházyja, te najveće barokne ličnosti ove regije. One su oblikovale djelo Jože

Ficka koje je ne samo jeziku utiralo put. One su udarile žig nacionalnom preporodnom pokretu što su ga Franc Kurelac i Franjo Kuhač unijeli u gradišćanski prostor, a preuzeli Gašpar Glavanić i Mihovil Naković te prilagodili jezičnim prilikama Hrvata u zapadnoj Ugarskoj, preporodu Ljudevita Gaja i njegovih drugova koji je dao oblik književnosti gradišćanskih Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća. Te se veze mogu naći i u stvaranju i u djelima Mate Miloradića koji je — kako je to Martin Meršić stariji jedanput napisao — za Hrvate u zapadnoj Ugarskoj bio ono što su Gaj, Preradović i Vraz bili za Hrvate u staroj domovini. On je njihov stari, zarđali jezik pozlatio i dao mu novi sjaj i — što je još više — u posljednji čas probudio zaspalu, štoviše već umiruću hrvatsku svijest i udahnuo joj novi život.

Već to nabranje vrhunaca gradišćanskohrvatske književnosti pokazuje da su njezini glavni nosioci bili svećenici i učitelji. Svećenici koji su se školovali na isusovačkim sveučilištima u Grazu i Trnavi i kasnije u sjemeništimama u Bratislavi i Györu, ili pak u samostanskim školama gdje se obučavalo na latinskom jeziku, ili na mađarskom, ili na njemačkom; učitelji pak stjecali su svoje znanje također na nekom stranom jeziku. Ali bili su to svećenici i učitelji koji su se i u godinama, u kojima je njihova nacionalnost bila ugrožena, opredijelili za tu svoju narodnost i odlučili ispuniti svoju zadaću da šire vjeru i znanje na narodnom jeziku.

Tako se dogodilo da je književnost gradišćanskih Hrvata prilično dugo i sve do izdavanja kalendara i novina u posljednjoj trećini 19. stoljeća bila samo književnost za moralno uzdizanje i za školu, kako se to ni u jednoj drugoj književnosti ne može naći. I Ignac Horvat — i sâm predstavnik te nabožne pučke književnosti — ima pravo kad piše: »Molitvenici i vjerska moralno-poučna djela bili su za vjernike jedina pomoć i jedina utjeha, njihova duhovna potpora i savjetnici, a istodobno i širitelji pouke i obrazovanja na selu, jedini, a uz pjesmu i najjači oslonac njihovog nacionalnog identiteta.«

Ali oni su bili i jedini most što je spajao hrvatska sela s intelektualnom Evropom. U djelima zagrebačkog isusovca Georga Mulicha, u molitveniku »Maryjanska katica« franjevca i kasnijeg ljubljanskog biskupa Paulusa Jančića de Tanrisa, u »Zercalu svetoga Bonaventure« isusovca Pavla Senkvičaya i u »Viti« svetoga Franje Ksaverskoga, što ju je napisao isusovac Ivan Marković, govorila je stara domovina Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj; tumačenja Evanđelja Ivana Verlakovića, Franje Domnanovicha, Mate Karalla, Mathiasa Laaba, Martina Meršića i Štefana Kuzmića pomogla su da je cjelokupna evropska kršćanska misao doprla do hrvatskih sela, prijevodi Tome Kempenskoga od Ivana Sigismunda Karnera i Miloradića upoznali su Hrvate s baroknom pobožnošću, a životi svetaca, molitvenici i pjesmarice te moralno-poučna djela Štefana Puslabonića, Tome Gordana, Ivana Čukovića, Simona Meršića, Ivana Karalla, Callistusa Ambrusa, Karla Sumića, Vjekoslava Bilišića, Mihe Galovića, Martina Borenića, Antona Grubića i drugih dali su, uz već spomenute vrhunce, pobožnoj književnosti njezinu širinu.

Utoliko više začuđuje što na početku toga vala katoličkih moralno-poučnih djela stoji djelo jednog evangeličkog propovjednika, i to — usprkos tomu što je Jože Ficko još 1824. hvalio religioznu vjernost Hrvata, nase-

ljenih u zapadnoj Ugarskoj, i ponosno ustanovio: »U svakom je narodu bilo onih što su bili zbunjeni u vjeri, i onih što su lutali, što su se udaljili od krila crkve. Samo Hrvati, bilo da žive u našoj staroj domovini, ili u Kraljevini Ugarskoj, nisu učinili takvu krivicu i nikad se nisu predali krivoj vjeri.« Prvo samostalno književno djelo gradišćanskih Hrvata ostvario je protestantski pastor u Keresturu Grgur Mekinić-Pythiraeus svojim dvama molitvenicima »Dusevne Peszne, Psalmi ter hvale uzdanja Djachke...« i »Druge Knjige dussevnih Pjeszszan, Psalmov, Hymnussev ter hvale uzdanja dja-chkih vzetih iz Szvetoga Piszma...«.

To je bilo književno remek-djelo čije su zrake dopirale daleko od jugoistoka Evrope, i kao jedva koje drugo djelo učinilo je jasnim panonske, štoviše evropske veze hrvatske književnosti ovoga prostora — predložilo tu književnost kao rezultat povezivanja i u njezinoj funkciji da »gradi mostove«.

Jer te dvije pjesmarice mogu biti primjer za ono duhovno susretanje i »građenje mostova« između Istoka i Zapada, kako se to stoljećima ostvarivalo u gradišćanskom graničnom prostoru.

Mekinićevo se djelo nadovezuje najprije na misiju slavenske pismenosti koju je u Urachu osnovao barun Ivan Ungnad od Sonnecka; ta se misija ispunjala štampanjem i izdavanjem slavenskih prijevoda njemačkih reformatorskih djela, a zatim i njihovim raspačavanjem na jugoistoku Evrope. Slovenski i hrvatski prognanici Primož Trubar, Antun i Juraj Dalmatin, Matija Franković i Stjepan Konzul potpomagali su taj pothvat te izdali za onih nekoliko godina, što je postojala štamparija u Urachu i Tübingenu, oko 25 protestantskih djela, tiskanih latiničkim, glagolskim i ćirilskim slovima. Utjecaj njihovih knjiga osjećao se i u Gradišću, pa je tako dvorac Eberau postao važno mjesto za pretovarivanje te literature. Godine 1563. bečki je knjižar Ambrosius Fröhlich u vezi s time pisao Ungnadu: »Dao sam neke hrvatske postile uvezati, a dvije od njih prodao dvojici starih hrvatskih župnika. Oni su gotovo plakali od radosti što Bog čini da takve knjige ugledaju svjetlo dana. Molili su me da i druge potaknem kako bi ih kupili.« A Brenzova kućna postila, što ju je Antun Dalmatin 1568. preveo pod naslovom »Parvi i drugi del Posztile Evangeliov...«, a izdao je Johann Burger u Regensburgu, bila je čak posvećena Hansu von Weispriachu, gospodaru Koberdorfa, Željeznog i Forchtensteina, i donijela Istraninu Konzulu poziv u Željezno. To je za širenje protestantizma na tom prostoru bilo doduše od slabe koristi, ali je ipak dalo impulse koji su djelovali na književnost upravo naseljenih Hrvata.

Uspješnija su bila nastojanja da i Hrvati prihvate lutoranstvo u današnjem srednjem i južnom Gradišću. Značajno je bilo djelovanje iz Ljubljane doseljenog putujućeg tiskara Johannesa Manliusa u službi obitelji Bathyány, Erdödy i Nádasdy koje su bile prihvatile evangeličku vjeru i nastavljale djelatnost Ungnadove literarne misije na širenju protestantskih tiskanih djela.

Prije svega je Kerestur, zahvaljujući obitelji Nádasdy, postao središte evangeličke duhovnosti.

Prvi od plemena Nádasdy za koga je dokazano da je živio u gradišćanskoj regiji, bio je Toma Nádasdy (1498—1562) koji je u vojnim pohodima

protiv Turaka položio temelje vojničkoj slavi svoje kuće. Kao carev opunomoćenik na državnom saboru u Regensburgu i kao hrvatski ban uveo je svoju obitelj u veliku politiku, svojom ženidbom s Ursulom Kamzsay položio temelj privrednoj moći Nádasdyjevih, a svojom univerzalnom naobrazbom, stečenom na visokim školama u Grazu, Bologni i Rimu, utjecao je uvelike na oblikovanje humanističke slike svijeta na ugarskom dvoru.

U njoj se već navješćuje onaj oblik života što je u kasnoj renesansi nastao u graničnim utvrdama koje su habsburšku Kraljevinu Ugarsku dijelile od područja u rukama Turaka. Bio je to način života pun svojevrstne ljepote, a svojim je patosom stalne borbene pripravnosti i metafizičkim perspektivama pripremao kulturu mađarskoga baroka. Već u baroku, kad su 1537. i 1538. Hrvati iz izgubljenih, od Turaka osvojenih posjeda prebačeni u ovu regiju čime je započelo jedno od najznačajnijih i najopsežnijih naseljavanja u povijesti te zemlje, postala je vidljiva povezanost ove kulture s Evropom. Još su jasnije postale te veze u njegova sina Franje, jednoga od najvećih unapređivača luterovske reformacije, a još izraženije u Pavla Nádasdyja koji je Johanna Manliusa i njegova nasljednika Emmericha Farkasa pozvao u Kerestur i time za dva desetljeća to mjesto učinio središtem protestantizma u ovom prostoru. Između 1598. i 1619. objelodanjena je u Keresturu 31 knjiga, mahom djela koja svojom usporednom upotrebom latinskog, mađarskog, njemačkog i hrvatskog jezika, svojim vezama s luteranstvom Njemačke, kako su ga širili u svojim djelima propovjednici Georg Hartlieb, Johann Rulandus i Johannes Goepfner, doseljenici iz zapadne Njemačke, ali i svojim »građenjem mostova« prema mađarskom protestantizmu, zastupaju autore poput Stephana Magyaryja, Benedikta Nagya, Nikolu Geöncza-Palházyja i Matthiasa Szekera; te su knjige budile svijest mlade hrvatske inteligencije koja od Grgura Mekinića te braće Mihajla i Emerika Zvonarića pokazuje pravi spektar panonske duhovnosti, a tako i evropske odnose u Mekinićevim pjesmaricama koje sa svojih 300 pjesama daleko nadmašuju pjesmaricu Simona Gerengela što je 1569. izašla u Sopronu, i koje su bile gotovo nešto poput zbira protestantskog pjesništva i evangeličkih crkvenih pjesama toga vremena.

Mekinićevo je djelo dugo kao osamljeni brijeg karakteriziralo pejzaž hrvatske književnosti. Suprotno mađarskoj književnosti ovoga prostora, koja je bila na putu da s kalvincima Stephanom i Emmerichom Beytheom, ali prije svega zahvaljujući strastvenom pokloniku Djevice Marije, glavnom nosiocu protureformacije i najznačajnijem predstavniku mađarske barokne kulture, palatinu Pavu Eszterházyju, postane novom intelektualnom snagom u tom prostoru, ostao je Mekinićev bijeg iz sveobuhvatnog latiniteta toga vremena pojedinačni slučaj.

Tek kad se latinitet u doba baroka raspao, pokrenuli su i Hrvati novu nacionalizaciju svoje književnosti, pa je hrvatska pismenost dobila onu širinu koja ju je sve do u naše stoljeće učinila duhovnom i nacionalnom prosvjetnom snagom.

Također i u tom drugom procesu nacionalizacije književnosti gradišćanskih Hrvata evropski se odnosi jasno vide jer poticaji i snaga za taj proces proizlazili su iz onog baroknog katolicizma kojega je najznačajniji pred-

stavnik bio palatin Pavao Eszterházy koji je svojim latinskim traktatima sudjelovao u oblikovanju srednjoevropskoga baroka, a svojim mađarskim djelima, napisanima u službi obožavanja i kulta Majke Božje — preveo je hagiografsku zbirku legendi jednog münchenskog isusovca »Regina Sanctorum Omnium«, bio je jedan od autora djela »Mennyei korona« (Nebeska kruna), monumentalne povijesti 300 obožavanih Marijinih slika, a napisao je i molitvenik »Subota nadasve blažene Djevice Marije« što je hrvatskim prijevodom grofice Marije Magdalene Nádasdy izdanim u Zagrebu 1696. zračio daleko na jugoistok Evrope — bio posrednik preko kojeg je upravo ta latinska duhovnost došla u Ugarsku i tako gradišćanski prostor učinila tлом na kome se rodio mađarski barok.

Pavao Eszterházy bio je pravi »homo universalis« i umnogome sinteza duha svoga vremena. Shvaćao je barok kao posljednji cvijet srednjovjekovnoga, kršćansko-crkveno oblikovanoga duha, povezao je taj duhovni svijet s dvorskim, te time stvorio plemićki barok prožet pobožnim katolicizmom i najdubljim obožavanjem Djevice Marije. Njegovo je djelo utkano u protu-reformaciju, ono živi u djelovanju isusovaca iz čijih su redova proizašli oni pjesnici koji su pripremali mađarski barok. Na primjer Peter Pazmany koji je preveo Tomu Kempenskoga, Georg Kaldy i Valentin Lapes, nastavljači Pazmanyjeve barokne proze, i Matthias Nyeki koga smatraju prvim mađarskim baroknim liričarem.

Pred tom intelektualnom pozadinom i kao posljedica toga nastala je u 18. stoljeću, u sjeni i u službi Marijanskih svetišta u Željeznom, Lorettu i Frauenkirchenu, što ih je Pavao Eszterházy osnovao ili reaktivirao; književnost koju bez pretjerivanja možemo nazvati »hrvatskim barokom«; njezini su nosioci bili oni redovi kojima je njihov pokrovitelj Eszterházy povjerio čuvanje i brigu nad tim svetištima. Bila je to moralno-poučna književnost koja je — poput njemačkih knjiga mirakula »Der ewiggrünende Lorbeerbaum« (Vječno zeleni lovor), »Die zwey Tractätlein vom Berg Caliari« (Dva mala traktata s brda Caliari), ili »Das persianische Gnadenbrunnlein« (Perzijski čudotvorni bunarčić), ili Babczanskyjev također i na slovački preveden »Fasciculus Mariae«, te mađarska »Tajnovita ruža« Narcissusa Renea Teisa — trebala buditi interes za ta svetišta i opisivanjem sve novih i novih slučajeva uslišenja molitava i dokaza milosti trebala slaviti Mariju.

Iz toga su duha proizašli molitvenici »Duhovni Vrtljac« i »Mariansz(ko) Cvetye« franjevca Jeremije Šoštarića, nabožne knjige Godofrida Palkovića, »Hiša Zlata« Lovre Bogovića, »Nebeszka Vrata« i »Duhovni Lapab« Simeona Kniefaca, no prije svega »Csetvero-versztni duhovni persztan ki stoji va marlyivom Premislyavanyu csetiri poszlidnyi dugovanyiih«, zbirka Eberharda Kragela, što obuhvaća 440 strana pobožnih razmišljanja o smrti, posljednjem sudu, nebu, paklu i vječnosti, djelo što je pohrvatilo barokni katolicizam toga vremena te ga, polazeći od samoga obožavanja Marije, postavilo na šire temelje, i na taj način populariziralo i unijelo u narod baroknu metafiziku kasne skolastike.

Jer servitski pater u Lorettu želio je, usprkos svoj učenosti kojom je nartpao svoje djelo, svjesno stvoriti pučku knjigu i time — kako stoji u pred-

govoru — Hrvatima koji nemaju ni jedne nabožne knjige darovati neko pobožno štivo, građu za blagotvorne razgovore, te duhovnu hranu dati onima koji nedjeljom i praznikom ne mogu prisustvovati svetoj misi; i naposljetku, u onim općinama gdje nema hrvatske propovijedi objaviti riječ Božju na hrvatskom jeziku.

Kragelovo je djelo remek-djelo barokne proze u gradišćanskom prostoru, hridina među kamenčićima hrvatske nabožne književnosti onoga vremena, književni spomenik koji, gledan i u širem kontekstu, može opravdati svoje postojanje. Kragel vodi čitaoca kroz nebo i pakao, i preko smrti do vječnoga života. Jedan barokni Dante, školovan na duhovnim vježbama Ignacija Loyole, formiran na verbalnoj sili baroknih propovjednika, obraća se tu narodu. Jer Kragelova je knjiga u biti velika, snažna propovijed, održana na propovjedaonici što se zove »Theatrum mundi« i u kojoj se, počev od evangelista preko crkvenih otaca do Cäsariusa von Heisterbacha, Bartholomäusa iz Pise i do zbirke »Legenda aurea«, navodi i priziva sve što je sudjelovalo u građenju misaone zgrade katoličke crkve. U svom je preobilju srodan Pavlu Eszterházyju i Franji Nádasdyju, predstavnicima plemićkoga baroka ove regije, te je životnu radost i spremnost umiranja toga pjesništva transponirao u sferu vjere.

Eberhard Kragel napisao je samo jedno jedino djelo, ali njime je književnosti gradišćanskih Hrvata dao duhovna vrata kojima se ona pridružila razvoju evropske književnosti. A svojom je pučkom knjigom utro put i drugom velikanu te književnosti — Joži Ficku, rođenom 1772. u slovenskom mjestu Boriću, koji je od 1802. pa sve do svoje smrti (1843) bio župnik u danas mađarskom selu Prisika, (danas nosi ime Peresnye; op. prev.) i koji je sa svoje četiri knjige što su kao »prisičke knjige« ušle u kulturnu povijest gradišćanskih Hrvata, ispisao značajno poglavlje hrvatske književnosti ove regije.

Jože Ficko pripada najprepornijim predstavnicima te književnosti. Jedni tog rođenog Slovenca, koji je hrvatski jezik zapadnougarskih Hrvata tek morao naučiti, zovu »ocem hrvatske književnosti«, a drugi su mu predbacivali i predbacuju »da nije imao ni pojma o hrvatskom pravopisu« — kako je to činio i njegov veliki protivnik na duhovnom polju, rano umrli župnik u Vorištanu (Hornstein) Gašpar Glavanić.

I jedni i drugi imaju pravo jer zaista Jože Ficko se u svom djelu vrlo malo obazire na gramatička pravila, no ono je nastalo prije velikog jezičnog pokreta što je u drugoj polovici 19. stoljeća dao pečat hrvatskoj književnosti današnjega Gradišća, a ipak se s njegove pozicije kritiziralo Fickovo djelo.

Usprkos tome Fickove na seljačkom razgovornom jeziku napisane nabožne knjige »Kratok pregled Sztaroga Zakona« i »Kratok pregled Novoga Zakona«, njegovi molitvenici »Nova hiža zlatna« i »Novo mariansko Czvetje« s kojima je nastavio tradiciju osnovanu od Bogovića, Šoštarića i drugih, no prije svega njegovo »Tumačenje velikoga katekizma s tumačenjem crkvenih obreda«, što obuhvaća 600 strana, tako su duboko prodrle u narod, njihovo je djelovanje bilo tako široko da mu s pravom pripada onaj počasni nadimak koji mu je narod dao.

No rasprava oko Jože Ficka naglašava i njegovo nadregionalno značenje i nadregionalni utjecaj njegova djela nastaloga u doba kad su Hrvati u zapadnoj Ugarskoj bili nacionalno ugroženi. U školama županije Vas već je 1820. mađarski jezik bio uveden kao obavezni predmet, 1825. prenesen je nadzor nad hrvatskim, slovenskim i njemačkim školama na predsjednike kotarskih sudova; oni su morali paziti da se ta naredba provodi i u mađarskim općinama. U hrvatskim općinama smjeli su podučavati samo oni učitelji koji su potpuno vladali mađarskim jezikom. A 1835. jedna je odredba za Šopronsku županiju zahtijevala »da s obzirom na činjenicu što u nekim hrvatskim i njemačkim općinama djeluju učitelji, koji samo slabo znaju mađarski jezik, općine ubuduće smiju namještati samo takve učitelje koji su potpuno kvalificirani za održavanje nastave na mađarskom jeziku. One pak učitelje, koji te zahtjeve ne ispunjavaju, valja otpustiti.«

U to vrijeme, kad je hrvatska narodnost bila ugrožena, Jože Ficko je svoje knjige svjesno upotrebljavao kao instrument u borbi za nacionalno samodržanje i svjesno je posegnuo za općerazumljivim jezikom seljaka, kako bi njegova djela bila dostupna što većem broju ljudi. »Evo vam dakle sada treće knjige što sam je napisao svojom rukom, moji dragi Hrvati«, kaže on u predgovoru jednoga od tih djela. »Neka vam ona bude dobra duhovna paša gdje će vaša duša naći hrane koju ćete nedjeljom i praznikom marljivo čitati, iz koje ćete izvlačiti dobre i pobožne pouke za svoje vlastito kršćansko ponašanje i čijim tumačenjem treba da pokažete svojoj djeci put u vječni život. S mnogo truda i marljivosti drugi su narodi pouke prave katoličke crkve napisali u knjigama na svom vlastitom jeziku i predali ih u ruke njima povjerenim vjernicima. Čak i krivovjerci nisu propustili da svoje zablude pribilježe i tako ih predaju svome stadi. A samo ćemo mi Hrvati ostati bez te utjehe? Bilo bi zaista žalosno kad ne bismo imali knjige u kojima bi bio zabilježen i protumačen glavni sadržaj, zbir kršćanske nauke.«

Da, opisivanje i razlaganje, tumačenje, učvršćivanje, oživljavanje i ukorjenjivanje kršćanskog nauka u svakidašnjem životu, i knjige Jožefa Ficka. Nauku o ćudoređu za hrvatsko selo razvio je Ficko iz evanđelja, zapovijedi je napisao u stihovima narodne pjesme, a svoja tumačenja biblije te zakone za zajednicu objavljivao u propovijedima snažnim riječima, to je u biti njegovo »Tumačenje katekizma«. Jer uvijek nanovo proširuju se Fickovi opisi crkvenog ceremonijala u panoramu seoskih narodnih običaja, seljačke bijede i ugrožavanja sela: uvijek nanovo dočaravaju one običaje što su stoljećima za ljude u hrvatskim selima bili jačim zakonom nego službeni propisi. Ficko im pokušava dati nov smisao i od njih sagraditi bedem otpora protiv nadiranja novoga. Jože Ficko je opisivanje socijalnih prilika i prikazivanje običaja uveo u književnost gradišćanskih Hrvata i tako počeo njezinu sekularizaciju što su je u drugoj polovici 19. stoljeća izvršili Mate Karall svojim seoskim pričama i kalendarska književnost.

Jože Ficko poveo je hrvatski barok u romantiku koja je upravo kod južnih Slavena dovela i do nacionalnoga buđenja; u njegovoj obradi u stihovima Svetoga pisma živi nešto od njezinoga duševnoga svijeta, od pučkih pjesama iz »Dječakova ćudotvornog roga« (Des Knaben Wunderhorn), ali i od Novalisove himnike. A u njegovu svjesnom vraćanju narodnom govoru

može se raspoznati da je znao za Herderovo shvaćanje »narodnoga pjesništva« od koga su došli tako snažni impulsi za nastajanje nacionalne književnosti evropskoga Jugoistoka. Ali taj je bijeg u seljački jezik također i hrvatska varijanta onog dijalekatskog pjesništva i unutarnje emigracije što je, počev od Therese von Artner i Karla Juliusa Schröera, počela oblikovati sliku zapadnougarske književnosti na njemačkom jeziku.

To je jedna od komponenata nadregionalne povezanosti Fickova djela. Druga vodi u daljinu, jer to da je Slovenac Jože Ficko ušao u književnost gradišćanskih Hrvata značilo je prvo duhovno otvaranje te književnosti poslije izolacije što je trajala mnogo desetaka godina.

Kad je Fran Kurelac jedanput pisao da oko 1846. Hrvati južno od Drave nisu znali da ima Hrvata naseljenih u zapadnoj Ugarskoj, i kad je on sam bio iznenađen da je našao Hrvate u Celindofu (Zillingtal) i Klimpuhu (Klingenbach), tada se tek može potpuno ocijeniti što je taj duhovni susret, što je Fickovo djelo i njegovi oprezni pokušaji da smanjeno jezično blago gradišćanskih Hrvata obogati riječima iz slovenskoga jezika, značilo za dalji razvoj te književnosti, i koliko je to činilo osnovu na kojoj i protiv koje je tada započeto veliko djelo jezične reforme, i određivalo sliku hrvatske književnosti u drugoj polovici 19. stoljeća.

Također i ova, još uvijek nedovršena etapa u razvoju književnosti gradišćanskih Hrvata može se razumjeti samo u njezinoj panonskoj povezanosti, jer u njoj se najzad zrcali veliki proces nacionalizacije Jugoistoka Evrope i vizija Ljudevita Gaja o duhovnom ujedinjenju Hrvata, Srba i Slovenaca pod jednim sjedinjenim jezikom i pravopisom. Od toga se razvoja ni Hrvati u zapadnoj Ugarskoj nisu mogli izdvojiti, jer i u tom se prostoru počela poslije nacionalizacije školstva, počete 1849, bar za neko. ko desetljeća izgrađivati nova hrvatska samosvijest, a time i nova svijest o narodnosti, i novi odnos prema jeziku.

Inventari bogatog jezičnoga blaga što su ih napravili Moritz Fialka, a osobito Fran Kurelac, pridonijeli su tomu, isto tako kao i hrvatske školske knjige koje su se izdavale počev od g. 1854. najprije u Beču, a poslije 1868, kad je ugarskim školskim zakonom u obaveznim šestogodišnjim osnovnim školama nastava na materinjem jeziku postala obavezna, tiskale također i u drugim mjestima, u zapadnoj Ugarskoj, pa se tako i hrvatsko učiteljstvo uključilo u književnost gradišćanskih Hrvata.

Sada su se, uz župnike, i učitelji latili pera, postali su odgojiteljima i narodnim obrazovateljima, upozoravali su narod i pokazivali mu put do novoga shvaćanja identiteta hrvatstva u toj regiji.

Na literarnu je pozornicu stupila nova generacija književnika, koja se oduševljavala Gajevim i Vrazovim ilirizmom, bila spremna očuvati i braniti narodnu baštinu koje su postali svjesni zahvaljujući Francu Kurelcu, Franji Kuhaču i drugima. Oni su, kraj propovjedaonice, pomoću izdavanja kalendara stvorili novu tribinu s koje su se mogli obraćati narodu, naviještati mu Gajeve vizije o jednom jedinstvenom jeziku i popularizirati svoje jezične reforme.

Već u prvom hrvatskom kalendaru ove regije — u »Kerstjansko-Katolicsanszkom Kalendaru«, koji su 1864. izdali Jure Horvath i Gašpar Glavanić, obrazložio je Štefan Robica, župnik u Donjoj Pulji (Unterpullendorf) potrebu reforme jezika: »Hrvatski je jezik našega područja poput vode stajačice: ona se ili isparuje, ili počinje trunuti... I zato moramo nastojati približiti se jeziku naše hrvatske braće kako bismo se mogli služiti njihovim knjigama.«

Još strastvenije zalagao se za oslobađanje iz tog uskog, osiromašjelog narječja Miho Naković iz Velikog Borištova, koji je desetljećima učiteljevao u Koljnofu (danas mađ. Kópháza, op. prev.), autor »Crikvenoga Jacskara« (1876) te mnogobrojnih udžbenika i pjesmarica. U svom proglasu od 16. prosinca 1877. zaklinje svoje kolege učitelje: »Vi poznajete lijepu priču o ocu koji je svojim sinovima predao sedam svezanih prutova i sto šilinga obećao onomu od njih koji ih može slomiti. Mučili su se jedan za drugim, no naposljetku je svaki morao odustati. Ali kad je otac razvezao prutove, slomio ih je jednoga za drugim bez muke... Ta priča kao da je izmišljena za nas Hrvate. Mi smo ti prutovi što ih mnogi žele slomiti, a oni koji progone nas i naš jezik već su im često obećavali i više nego stotinu srebrnjaka. Ali ako budemo čvrsti i složni, naši će se neprijatelji uzalud truditi da nas slome. No za takvo je jedinstvo neophodno potrebno da prije svega svoj pravopis tako sredimo da bude, iako ne i odmah, sličan onomu naših predaka Slavena.«

Iako ta nastojanja nisu među Hrvatima zapadne Ugarske naišla na odjek kakav je očekivao oduševljeni krug ljudi oko Gašpara Glavanića, iako je politički razvoj osamdesetih godina prošloga stoljeća prekinuo zapodjenute veze sa starom domovinom, a školskim je zakonima počela mađjarizacija intelektualnoga vodstva Hrvata, ipak je to »građenje mostova« prema majci zemlji i prema ujedinjenju jezika dalo književnosti gradišćanskih Hrvata one nove dimenzije koje se najjasnije vide u opusu Mate Meršića Miloradića s kojim je književnost te male narodne skupine ušla u oblast slavenske, štoviše i evropske književnosti.

Njega je put preko svjetske kulture doveo u književnost gradišćanskih Hrvata; bile su mu tada 52 godine, a svojim je matematičkim i filozofskim djelima već bio stekao međunarodni glas, kad je 1902. preuzeo uredništvo »Kalendara Svete Familije«. Čini se, dakle, kao da je gotovo slučaj Hrvatima zapadne Ugarske darovao njihova najznačajnijeg pjesnika. Jer nema gotovo ni jednoga područja hrvatske književnosti kome on nije dao svoj pečat: široko polje nabožne književnosti obogatio je prijevodom Tome Kempenskoga, udžbeničkoj književnosti dao je katekizam, »Prirodopis za školsku omladinu« i rječnik u kome je poslije Ficka, Glavanića, a osobito poslije Mihe Nakovića fiksirao osnove gramatike i pravopisa književnoga jezika zapadnougarskih Hrvata. Bila je to jezična reforma, proizašla iz živoga narječja, koja je ostala djelotvorna sve do naših dana i iz koje se razvio jezik »koji si svoje riječi i ljepote nije uzajmio od Srba ili Turaka«, već je to bilo »ponovno rođenje jednog zardalog i osiromašjeloga seljačkoga narječja«.

A s tim je novim jezikom Mate Miloradić stvorio pjesništvo Hrvata u zapadnougarsko-gradišćanskom prostoru i postavio svojim, po uzoru na narodne pjesme spjevanim kontemplativnim i borbenim pjesmama mjerila za njihovu književnost. Da se to desilo upravo u ono vrijeme kad je nje-mačko pjesništvo današnjega Gradišća s djelima Johanna Ebenspangera, Roberta Zipsera, Johanna Neubauera i Josefa Reichla tražilo zaklona u na-rječju pred naletom mađar. zacije, daje tom duhovnom bijegu posebnu veličinu, a lirskom opusu Mate Miloradića, koji od idile do balade, i od epi-grama do epa i do pjesme na narodnu obuhvaća sve što je dalo pečat lirskom stvaranju onoga vremena, što reflektira evropske razvoje i pridru-žuje im pjesništvo gradišćanskih Hrvata, daje značenje zvjezdanoga sata, sudbinskog obrata u povijesti hrvatske književnosti te regije.

Zvjezdanoga sata koji time što najavljuje nadnacionalne vrijednosti i jezična odvajanja čini da posumnjamo u to da je Miloradićev put do hrvat-skoga pjesnika zaista bio samo slučaj, ili da su taj velikan i njegovo djelo u svojoj mnogostrukosti i mnogojezičnosti — Miloradić je pisao i na nje-mačkom i na mađarskom jeziku, a prevodio je s ruskoga, i na engleski i francuski — odgovorni za put i za panonsku povezanost, što su književnosti gradišćanskih Hrvata, stoljećima određivali funkciju i značenje šire od regionalnog.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 14

ZAGREB

1981

UDK 949.713

YU ISSN 0351—2142

RADOVI

VOL. 14 (1)

str. 1—395

Zagreb 1981.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Zagreb, Josip ADAMČEK, Zagreb, Ljubiša DOKLESTIĆ, Zagreb,
Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Zagreb,
Štefanija POPOVIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Nikša STANČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 300 dinara.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH — VII.

RADOVI 14

**Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček**

**Lektor i korektor
Branko Erdeljac**

**Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampuš**